

راهکارهای گرایش زنان به حجاب در جامعه از دیدگاه امام خامنه‌ای و شهید مطهری

زهرا بهرامی^۱

چکیده

یکی از نیازهای اساسی در زمینه‌های اخلاقی، فرهنگی و دینی، مسئله حجاب است. حجاب از موضوعاتی است که در آیه ۳۱ سوره نور از لزوم داشتن حجاب زن بدان تصریح شده است و از مهم‌ترین سنگرها برای بانوان در جامعه است. پژوهش حاضر با هدف بیان راهکارهای گرایش زنان به حجاب در جامعه از دیدگاه امام خامنه‌ای و شهید مطهری می‌پردازد که شامل راهکارهای فردی و اجتماعی می‌باشد. این مقاله با گردآوری مطالب به شیوه توصیفی تدوین شده است. با بررسی‌های انجام شده مشخص شد که راهکارهای گرایش زنان به حجاب در جامعه از دیدگاه امام خامنه‌ای ارزش و آزادی زن، امنیت زنان، کرامت زنان، نهی از منکر با محبت و مدارا، تبلیغ و تحقیق برای ترویج حجاب، زدودن باورها و فرهنگ‌های غلط غربی رخنه کرده در ذهن زنان و از دیدگاه شهید مطهری تقویت و تحکیم ایمان، شناساندن حجاب به عنوان یک ارزش انسانی، معرفی الگوهای مناسب در زمینه حجاب و جهت دهی صحیح تمایلات جنسی در گرایش زنان به حجاب در جامعه موثر می‌باشند.

کلیدواژه: حجاب، جامعه، زن

مقدمه

از مسائل مهمی که امروزه اندیشوران دینی و متولیان تعلیم و تربیت با آن روبه‌رو هستند، مسئله راهکارهای جذب و گرایش زنان به حجاب است، حجاب یکی از ارزش‌های والا و خصال پسندیده‌ای است که تضمین‌کننده حیات سالم و به مقصد رساندن انسان در مسیر رشد، کمال و قرب الهی است. منظور از حجاب صحیح، پوششی است که به صورتی زیبایی‌ها و زینت زن را بپوشاند و او را از چشم‌چرانی مردم هرزه و آلودگان به شهوت حیوانی و حالات شیطانی حفظ کند، دستوری قرآنی، قانونی الهی، تکلیفی انسانی و برنامه‌ای اخلاقی است.

^۱. طلبه سطح ۲ حوزه علمیه الزهرا (سلام الله علیها). / Bahrani.z1998@gmail.com

راهکارهای گرایش زنان به حجاب از ابعاد بسیاری مانند اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و... قابل بررسی است؛ اما تبار این پژوهش در بعد اجتماعی است. در میان اندیشمندان مسلمان و بزرگان معاصر، افرادی بوده و هستند که با نگاهی جامع و مانع به جامعه و مسائل مربوط به آن نگاه می کنند. ایشان تلاش می کنند با آراستن آموزه های دینی به آنچه علاقه و رغبت مردم را برمی انگیزد، رهنمودهای شریعت مقدس را در جامعه نهادینه کنند و از جمله این شخصیت های برجسته، رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت الله خامنه ای (حفظه الله) و شهید مطهری نویسنده و متفکر معاصر هستند که بابصیرت خویش به جامعه بصیرت داده و با بینش خود چنان بینشی به جامعه بخشیده اند که در همه عالم ستودنی است. ایشان اندیشه های قرآنی خود درباره راهکارهای گرایش و جذب زنان به حجاب و عفاف را در بسیاری از سخنرانی ها و بیانات خویش بیان داشته و در اختیار جامعه قرار داده اند که متأسفانه آن طور که باید و شاید در خصوص آنها پژوهش انجام نگرفته است؛ لذا ضروری است که راهکارهای گرایش زنان به حجاب را از منظر این دو شخصیت برجسته و متفکر اسلامی مورد بررسی قرار داد.

از طرفی اهمیت و دغدغه موضوع در آن است از آنجاکه خداوند عفت، حیا و حجاب را با آفرینش زن به هم آمیخته و با آفرینش او صلاح جامعه را در نظر گرفته و در بسیاری از آیات قرآن زنان مسلمان را به صراحت از بی حجابی، بی عفتی و حتی تبرج که مغایرت با عفت و حجاب صحیح داشته باشد، نهی کرده است؛ و از طرفی بی حجابی زنان در جامعه اسلامی آثار بسیار سوئی برجا می گذارد؛ همچنین از آنجاکه رعایت عفت و حجاب برای زنان و مردان، حفظ حدود و حریم محرم و نامحرم، در آیین اسلام از اهمیت خاصی برخوردار است، تا جایی که حجاب زن در برابر بیگانه از ضروریات دین شمرده شده و بسیاری از شرارت ها و آسیب هایی که به دختران و زنان جامعه وارد می شود، ناشی از نداشتن حجاب افراد است، لذا ضرورت دارد که راهکارهایی برای جذب صحیح حجاب و درونی کردن این ارزش بین دختران و زنان در جامعه ارائه شود.

پیشینه حجاب و راهکارهای جذب به آن در جامعه به آغاز اسلام می رسد که در قرآن، در آیات مختلفی به زنان توصیه به حفظ حجاب و نحوه پوشش شده است؛ لذا پیشینه روش ارائه راهکارهای گرایش زنان به حجاب در جامعه، همیشه در طول تاریخ اسلام وجود داشته است. از نظر پیشینه تجربی باتوجه به جستجو هایی که در سایت های مختلف از جمله تبیان، حوزه،

نورمگز و... انجام گرفته مشخص شد که برخی پایان نامه‌ها، مقالات و کتب مشابه عنوان وجود داشت که به علت رعایت اختصار به برخی از آنها اشاره می‌شود: (۱) کتاب: «فلسفه حجاب» تألیف: رضا سعیدی، (۲) کتاب: «مسأله حجاب» تألیف: مرتضی مطهری، (۳) مقاله: «شناسایی علل حجاب گریزی و روش های تأثیرگذار تبلیغ و ترویج حجاب در بین دانشجویان دختر دانشگاه علوم پزشکی شیراز: نویسنده: مریم شمسایی و طاهره شکری زاده؛ (۴) مقاله: «حجاب و عفاف زنان و کلام رهبری» نویسنده: سیدعباس حسینی باقرآبادی؛ در هر صورت وجه تمایز نوشتار حاضر با این کتاب و مقاله این است که در نوشتار حاضر بحث پیرامون راهکارهای جذب و گرایش زنان به حجاب از دیدگاه اندیشه های عالمانه مقام معظم رهبری و شهید مطهری در جامعه است که البته این مقاله در برخی جهات از جمله مفهوم شناسی وجه اشتراکی با کتب و پژوهش های فوق الذکر دارد ولی از جهت اینکه راهکارهای را جداگانه از منظور دو عالم بررسی دقیق نموده با کتب و پژوهش های فوق الذکر وجه افتراق دارد و به همین دلیل موضوع فوق نوآوری دارد چرا که از موضوعات به روز و مورد نیاز در جامعه است و تا کنون مشابه این عنوان کار پژوهشی انجام نگرفته است لذا می تواند به عنوان یک منبع بایسته برای پژوهشگران مورد استفاده و مفید واقع شود. لذا سؤال اصلی پژوهش این است راهکارهای گرایش زنان به حجاب در جامعه از منظر مقام معظم رهبری و شهید مطهری چه هستند؟

مفهوم‌شناسی

برای آشنایی کامل با موضوع، ابتدا نیاز است معنای لغوی و اصطلاحی حجاب و جامعه بررسی گردد.

مفهوم‌شناسی حجاب

حجاب از ریشه «حجب»، ستر است و در کتاب العین چنین آمده است: «ما حجبت به شیئاً عن شیء^۱»، چیزی که به وسیله آن چیزی را از چیزی پنهان می‌کنی. لغت‌نامه‌ها حجاب را در معناهای مختلفی بیان کرده‌اند. حجاب در لغت به معنای مانع شدن^۲ و حایل میان دو چیز^۳

^۱ فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، ج ۳، ص ۸۶.

^۲ دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ص ۱۰۰۷.

^۳ نفیسی، علی اکبر، فرهنگ نفیسی، ج ۲، ص ۱۲۱۱.

است. شهید مطهری در کتاب مسئله حجاب این‌گونه می‌نویسد: «کلمه حجاب هم به معنی پوشیدن است و هم به معنی پرده و حاجب بیشتر استعمالش به معنی پرده است این کلمه از آن جهت مفهوم پوشش می‌دهد که پرده وسیله پوشش است و شاید بتوان گفت که به‌حسب لغت هر پوششی حجاب نیست، آن پوشش حجاب نامیده می‌شود که از طریق پشت پرده واقع‌شدن صورت گیرد.»^۱

حجاب معانی اصطلاحی مختلفی دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

۱. استعمال کلمه حجاب در مورد پوشش زن یک اصطلاح نسبتاً جدید است. در قدیم و مخصوصاً در اصطلاح فقها کلمه ستر که به معنی پوشش است به‌کاررفته است. فقها چه در کتاب الصلوة و چه در کتاب النکاح که متعرض این مطلب شده‌اند کلمه ستر را به کار برده‌اند نه کلمه حجاب را. بهتر این بود که این کلمه عوض نمی‌شد و ما همیشه همان کلمه پوشش را به کار می‌بردیم، زیرا چنان که گفتیم معنی شایع لغت حجاب پرده است و اگر در مورد پوشش به کار برده می‌شود به اعتبار پشت پرده واقع‌شدن زن است و همین امر موجب شده که عده زیادی گمان کنند که اسلام خواسته زن همیشه پشت پرده و در خانه محبوس باشد و بیرون نرود. وظیفه پوشش که اسلام برای زن مقرر کرده است بدین معنی نیست که از خانه بیرون نروند. زندانی کردن و حبس زن در اسلام مطرح نیست. پوشش زن در اسلام این است که زن در معاشرت خود با مردان خود را بیوشاند و به جلوه‌گری و خودنمایی نپردازد.^۲
۲. در اصطلاح کلامی، حجاب یعنی آن چیزی که ما بین تو و دلخواه تو قرار دارد؛ لذا حجاب می‌تواند مادی و یا حتی معنوی باشد.^۳
۳. در اصطلاح عرفا، عبارت است از انطباق صور کونیّه در دل که مانع قبول تجلی حقایق الهی گردد.^۴

^۱. مطهری، مرتضی، مسئله حجاب، ص ۷۲.

^۲. همان، ص ۷۳.

^۳. شاه محمد پور، صمد، چگونه فرزندان باحیایی داشته باشیم؟، ص ۷۹.

^۴. سعیدی، گل بابا، فرهنگ اصطلاحات عرفانی ابن عربی، ص ۲۰۹.

۴. در اصطلاح دینی، به معنی پوشانیدن تمام بدن، به جز صورت و دست‌ها تا مچ توسط زنان است.^۱

در این نوشتار مراد ما از حجاب معنای اصطلاحی ذکر شده است. یعنی پوشش زن در اسلام این است که زن در معاشرت خود با مردان خود را بپوشاند و به جلوه‌گری و خودنمایی نپردازد.

مفهوم‌شناسی جامعه

جامعه در لغت اسم‌فعل مؤنث از مصدر «جمع»، به معنای فراهم‌کننده، گردآورنده و برهم افزودن است.^۲

از لحاظ معنای اصطلاحی تعاریف زیادی برای جامعه مطرح نموده‌اند؛ مثلاً بعضی از آنها در تعریف جامعه گفته‌اند: «جامعه، معمولاً به گروهی از مردم اطلاق می‌شود که به‌منظور تأمین نیازمندی‌های مادی و معنوی خود جمع می‌شوند و روابط و مناسبات اجتماعی میان آنها برقرار می‌شود.»^۳ در یک نگاه کلی می‌توان گفت شهید مطهری عقیده دارد: «جامعه مجموعه‌ای از افراد انسانی است که با نظامات، سنن، آداب و قوانین خاص به یکدیگر پیوند خورده و زندگی دسته‌جمعی دارند، جامعه را تشکیل می‌دهند.»^۴

همچنین ایشان معتقد است که «جامعه عبارت است از مجموعه‌ای از انسان‌ها که در اثر جبر یک سلسله نیازها و تحت نفوذ یک سلسله عقیده‌ها و ایده‌ها و آرمان‌ها در یکدیگر ادغام شده و در یک زندگی مشترک غوطه‌ورند.»^۵

^۱. صفی یاری، مسعود، راز حجاب، ص ۱۴.

^۲. دهخدا، لغت نامه، ج ۵، ص ۶۴۸۹.

^۳. رکن الدینی، سید حسین، علل انحطاط و سقوط جوامع از دیدگاه قرآن، ص ۵۷.

^۴. مطهری، مرتضی، جامعه و تاریخ، ص ۱۸.

^۵. همان، ص ۱۹.

اسلام تعیین کرده است موجب کرامت و احترام بیشتر اوست، زیرا او را از تعرض افراد جلف و فاقد اخلاق مصون می‌دارد.^۱»

۴. راهکارهای اجتماعی گرایش زنان به حجاب در جامعه از دیدگاه شهید

مطهری

۴-۱- معرفی الگوهای مناسب در زمینه حجاب

یکی از راه‌های ترویج حجاب در جامعه و گرایش بانوان به آن معرفی الگوهای مناسب در جامعه است و انسان موجودی الگوپذیر است که اگر الگوی مناسب به او معرفی شود به سعادت و کمال خواهد رسید. شهید مطهری پدر و مادر را الگویی برای فرزندان می‌داند و می‌فرماید: «بشر طبعاً محکوم به تقلید و پیروی است و بدیهی است کودک در دامن پدر و مادر بزرگ می‌شود آن پدر و مادر دارای یک سلسله افکار و عقاید هستند چه افکار و عقاید مذهبی و چه لامذهبی همان افکار و عقاید پدر و مادر طبعاً و تقلیداً در روح کودک پیدا می‌شود و لهذا هر بچه‌ای تا هنوز به سن رشد و تمیز نرسیده است تمام معتقدات پدر و مادرش را درست به صورت جزم قبول دارد. یک دختر بچه اگر مادرش یک زن باحجاب و چادری باشد و خودش را از نامحرم بپوشد، برای این بچه هم این فکر و عقیده پیدا می‌شود که یک زن باید همین‌جور باشد.»^۲ الگوسازی و معرفی نمونه‌های برجسته، یکی از راه‌های مؤثر برای ترویج و گسترش اخلاق و رفتارهای پسندیده در میان مردم به‌ویژه نوجوانان و جوانان است. از این‌رو، در ترویج و گسترش فرهنگ حجاب و عفاف نیز باید به این موضوع، توجه و گروه‌های هدف را با برجسته‌سازی الگوهای موردعلاقه‌شان، به پذیرش فرهنگ عفاف و حجاب تشویق کرد.^۳ بانوانی مثل حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها و حضرت خدیجه سلام‌الله‌علیها و دیگر بانوانی که حتی در شرایط سخت هم از حجاب خود دفاع می‌کردند الگویی برای زنان هستند. این‌گونه که «زن مسلمان با شناخت شیوه رفتاری زهرا رضیه سلام‌الله‌علیها و زینب کبری سلام‌الله‌علیها و الگوبرداری از آن، بازیچه هوس‌ها قرار نمی‌گیرد و عامل فساد گستری نمی‌شود و به حیات طیبه و پاکیزه می‌رسد.»^۴ از آن جایی که الگو و الگوبرداری در دین اسلام اهمیت ویژه‌ای دارد قرآن کریم پیامبرانی را به‌عنوان الگوی شایسته معرفی می‌کند: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ، اسلام چهره‌های خوب و بد را معرفی می‌کند؛ چون نیک می‌داند که داشتن یک الگوی مناسب در اختیار روحی و اخلاقی انسان بسیار مؤثر است.»^۵ همچنین شهید مطهری فرموده: «زن می‌تواند در میان زنان

۱. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج ۱۹، ص ۴۴۷.

۲. مطهری، مرتضی، پانزده گفتار، ج ۱، ص ۲۱۰.

۳. شفیعی سروستانی، ابراهیم، آیین برنامه سازی درباره فرهنگ عفاف و حجاب، ص ۳۲.

۴. اسحاقی، سید حسین، مروارید عفاف کاوشی در حیا، غیرت و حجاب، ص ۵۹.

۵. خرمی مشکانی، ابراهیم، چرا حجاب؟، ص ۶۸-۶۷.

و در میان محارم خود از هر نوع لباسی و آرایشی استفاده کند؛ اما متأسفانه تقلید از زنان غربی برای هدف و منظور دیگری است.^۱

۲-۴- جهت دهی صحیح تمایلات جنسی

قدم مؤثر و عملی دیگر در گرایش زنان به حجاب، پرورش و جهت‌دهی درست تمایلات جنسی در زمینه حجاب است. به تعبیر شهید بزرگوار استاد مطهری: «شرافت زن اقتضا می‌کند هنگامی که از خانه بیرون می‌رود متین و سنگین و باوقار باشد، در طرز رفتار و لباس پوشیدنش هیچ‌گونه عمدی که باعث تحریک و تهییج شود به کار نبرد، عملاً مرد را به‌سوی خود دعوت نکند، زبان‌دار لباس نپوشد، زبان‌دار راه نرود، زبان‌دار و معنی‌دار به سخن خود آهنگ ندهد. چه آن چه که گاهی اوقات ژست‌ها سخن می‌گویند، راه‌رفتن انسان سخن می‌گوید، طرز حرف‌زدنش یک حرف دیگری می‌زند.»^۲ همچنین باید حریم بین زن و مرد رعایت شود شهید مطهری می‌نویسد: «نبودن حریم میان زن و مرد و آزادی معاشرت‌های بی‌بندوبار هیجان‌ها و التهاب‌های جنسی را فزونی می‌بخشد و تقاضای سکس را به‌صورت یک عطش روحی و یک خواست اشباع‌نشده درمی‌آورد. غریزه جنسی غریزه‌ای نیرومند، عمیق و دریا صفت است، هر چه بیشتر اطاعت شود سرکش‌تر می‌گردد، همچون آتش که هر چه به آن بیشتر خوراک بدهند شعله‌ورتر می‌شود.»^۳ ایشان فرموده‌اند: «اختصاص یافتن استمتاع و التذاذهای جنسی به محیط خانوادگی و در کادر ازدواج مشروع، پیوند زن و شوهری را محکم می‌سازد موجب اتصال بیشتر زوجین به یکدیگر می‌شود.»^۴ بنابراین اسلام با تشریع حجاب و پوشش برای زن و عفت و خویشتن‌داری برای مرد هم زن را تعدیل نموده و هم جامعه را مدیریت کرده است.^۵

نتیجه‌گیری

۱. حجاب در لغت به معنای ستر است و آن پوششی حجاب نامیده می‌شود که از طریق پشت پرده واقع شدن صورت گیرد. حجاب در اصطلاح به معنای این است که زن در معاشرت خود با مردان خود را بپوشاند و به جلوه‌گری و خودنمایی نپردازد.

^۱. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج ۱۹، ص ۴۵۳.

^۲. همان، ص ۵۸۶-۵۸۷.

^۳. مطهری، مرتضی، مسئله حجاب، ص ۷۷.

^۴. همان، ص ۸۲.

^۵. صفی یاری، مسعود، ص ۷۸.

۲. جامعه در لغت به معنای گردآورنده و... آمده است. معنای اصطلاحی جامعه در پژوهش حاضر، مجموعه‌ای از افراد انسانی است که با نظامات، سنن، آداب و قوانین خاص به یکدیگر پیوند خورده و زندگی دسته جمعی دارند، می‌باشد.

۳. در این مقاله به بررسی راهکارهای گرایش زنان به حجاب در جامعه از دیدگاه امام خامنه‌ای و شهید مطهری پرداخته شده است که شامل راهکارهای فردی و اجتماعی می‌باشد.

۴. با بررسی های انجام شده راهکارهای فردی گرایش زنان به حجاب در جامعه از دیدگاه امام خامنه‌ای ارزش و آزادی زن، امنیت زنان، کرامت زنان و از دیدگاه شهید مطهری تقویت و تحکیم ایمان، شناساندن حجاب به عنوان یک ارزش انسانی می‌باشد.

۵. با بررسی های انجام شده راهکارهای اجتماعی گرایش زنان به حجاب در جامعه از دیدگاه امام خامنه‌ای نهی از منکر با محبت و مدارا، تبلیغ و تحقیق برای ترویج حجاب، زدودن باورها و فرهنگ های غلط غربی رخنه کرده در ذهن زنان و از دیدگاه شهید مطهری معرفی الگوهای مناسب در زمینه حجاب و جهت دهی صحیح تمایلات جنسی می‌باشد.

منابع

قرآن

۱. اسحاقی، سیدحسین، مروارید عفاف: کاوشی در حیا، غیرت و حجاب، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، باهمکاری دفتر امور زنان و خانواده، چاپ اول، ۱۳۸۶ ه. ش

۲. حسینی نیشابوری، سید علی اکبر، سلسله سخنرانی‌های استاد رفیعی، قم: دارالمبلغین، چاپ پنجم، ۱۳۹۷ ه. ش

۳. خرمی مشگانی، ابراهیم، چرا حجاب؟، کاشان: مرسل، چاپ چهارم، ۱۳۸۸ ه. ش

۴. خمینی، روح الله، صحیفه نور: مجموعه رهنمودهای حضرت امام خمینی (قدس سره الشریف)، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۹ ه. ش

۵. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۳. ش
۶. رضوانی، علی اصغر، اسلام شناسی و پاسخ به شبهات: دفاع از اسلام و پیامبر(ص)، قم: مسجد مقدس جمکران، چاپ سوم، ۱۳۸۶. ش
۷. رکن الدینی، سید حسین، علل انحطاط و سقوط جوامع از دیدگاه قرآن، تهران: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، چاپ اول، ۱۳۸۳. ش
۸. سعیدی، گل بابا، فرهنگ اصطلاحات عرفانی ابن عربی، تهران: شفیعی، چاپ سوم، ۱۳۸۷. ش
۹. شاه محمدپور، صمد، چگونه فرزندان باحیایی داشته باشیم؟، قم: میراث انبیاء، چاپ اول، ۱۳۹۵. ش
۱۰. شفیعی سروستانی، ابراهیم، آیین برنامه سازی درباره فرهنگ عفاف و حجاب، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، ۱۳۹۱. ش
۱۱. صفی یاری، مسعودراز حجاب، قم: انتشاراتنورالسجاد، چاپ دوم، ۱۳۸۹. ش
۱۲. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، چاپ هفدهم، ۱۳۷۹. ش
۱۳. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، قم: مؤسسه دارالحجره، چاپ دوم، ۱۴۰۹. ق
۱۴. مطهری، مرتضی، پانزده گفتار، تهران: صدرا، چاپ یازدهم، ۱۳۸۰. ش
۱۵. مهدی‌زاده، حسین، حجاب شناسی(پرسمان با موضوع حجاب)، قم: حوزه علیمه قم مرکز مدیریت، چاپ اول، ۱۳۸۱. ش
۱۶. مطهری، مرتضی، جامعه و تاریخ، تهران: صدرا، چاپ یازدهم، ۱۳۷۷. ش
۱۷. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: صدرا، چاپ دهم، ۱۳۹۰. ش

۱۸. مطهری، مرتضی، یادداشت های استاد مطهری، تهران: صدرا، چاپ اول، ۱۳۷۹ ه. ش

۱۹. نفیسی ناظم الاطباء، علی اکبر، فرهنگ نفیسی، بی جا: کتابفروشی خیام، چاپ دوم، ۱۳۵۵ ه. ش

۲۰. نیشابوری، مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، محقق: محمّد فواد عبدالباقی، بیروت: دار احیا التراث العربی، چاپ اول، ۱۴۲۶ ه. ق

۲۱. خامنه‌ای، سید علی، مجموعه بیانات. <http://farsi.khamenei.ir/>